

Хатняя бібліятэка – сведчанне характару, густу і інтарэсаў гаспадара, па сутнасці, яго аўтапартрэт і рэкамендацыя. А калі гэта бібліятэка пісьменніка? Менавіта з яе пачынаецца нават не дом – пачынаецца сам літаратар. “Добрая кніга заўсёды з’яўляецца лепшым сябрам у жыцці”, – гаворыў Максім Танк. Сугучна пісаў Уладзімір Караткевіч: “Кнігі – сябры. Яны застаюцца ў сэрцы, як памяць нятленная”. Янка Брыль лічыў, што “чытаць – гэта і праца, і свята”, і цытаваў Льва Талстога: “Мне не цікавы пісьменнік, які напісаў больш, чым прачытаў”.

Традыцыя прыватных бібліятэк у Беларусі налічвае некалькі стагоддзяў. Як пісаў прафесар Адам Мальдзіс, не ў навіну былі ў XIX ст. бібліятэкі, якія захоўвалі некалькі тысяч кніг. Падобныя зборы мелі, напрыклад, бібліятэкі Масальскіх у Белічанах Ігуменскага павета, Оштарпаў у Дукорах, Слізняў у Дзявяткавічах ля Слоніма, Юндзілаў у Івацэвічах, Пуслоўскіх у Мерачоўшчыне, Тызенгаўзаў у Паставах, Трамбіцкага ў Лінаве Пружанскага павета, Бергеля са Слуцка, Вітаноўскага, Малышэвіча, Легатовіча ў Мінску і добры дзясятка іншых. Што ўжо казаць пра нясвіжскую бібліятэку Радзівілаў, якая лічылася самым вялікім прыватным кнігазборам на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай (каля 1770 г. у ім захоўвалася да 20 тысяч тамоў). Або бібліятэка Полацкай акадэміі, дзе на пачатку XIX ст. было сабрана аж 35 тысяч кніг.

Зрэшты, лёс многіх знакамітых бібліятэк, за рэдкім выключэннем, драматычны. Адно распрадаваліся пасля смерці ўладальнікаў; другія згарэлі ў часы ваенных ліхалеццяў; трэція былі вывезены за межы Беларусі, як, напрыклад, бібліятэка Радзівілаў, што апынулася ў Пецярбургу і там ужо была падзелена паміж бібліятэкамі Акадэміі навук і Праваслаўнай акадэміі, а хронікі былі перададзены ў бібліятэку Маскоўскага ўніверсітэта. Прыкладна такі ж лёс напаткаў і полацкі кнігазбор: у 1831 г. ён быў раздзелены паміж Пецярбургам, Масквой і Віцебскам.

Аднак тое тычыцца часоў беззваротна мінулых. А што да часоў нядаўніх... Які лёс бібліятэк класікаў беларускай літаратуры і тых, хто з’яўляецца гонарам айчыннага прыгожага пісьменства? На гэтае пытанне паспрабуем адказаць у межах цыкла “Кніжныя гісторыі”.

Сяргей ШАПРАН

ЗАГАДКА БІБЛІЯТЭКІ МІХАСЯ СТРАЛЬЦОВА

Беларуская літаратура, як і любая літаратура з вялікай гісторыяй, назапасіла за сваё пакруччастае жыццё нямала загадак, якія і сёння хвалююць чытача, па-ранейшаму не маюць адназначнага адказу і чакаюць руплівых даследчыкаў. Беларуская зямля спарадзіла не толькі вялікія літаратурныя творы, але й вялікія таямніцы – тут таксама былі свае Гогалі з іх спаленым другім томам “Мёртвых душ”, Лермантавы і Пушкіны з неразгаданымі паэтычнымі прысвячэннямі і безыменным аўтарам з іх, умоўна кажучы, “Словам пра паход Ігараў”. Прыгадаем хоць бы знакамітую паэму “Тарас на Парнасе” – хто насамрэч быў яе аўтарам: Канстанцін Вераніцын або хтосьці іншы са студэнтаў Горы-Горацкага земля-

85

робчага інстытута? А дзе нарадзіўся Адам Міцкевіч: у Завоссі (але якім?), Наваградку або ў прыдарожнай

карчме? Чаму Васіль Быкаў у апошні момант перапісаў канцоўку “Альпійскай балады” і фантастычным чынам выратаваў Джулію, а Іван Мележ, друкуючы пачатак рамана “Завеі, снежань”, пазначыў напрыканцы публікацыі: “Заканчэнне будзе”? А смерць Янкі Купалы, якая ўсё яшчэ застаецца таямніцай? Гэтак жа, як больш чым праз паўстагоддзе не мае пэўнага адказу пытанне: ці існаваў працяг “Каласоў пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча?..

Адна з такіх таямніц – ненапісаная аповесць “Конь гуляў па волі” Міхася Стральцова. Пра яе і сёння не-не дый згадваюць даследчыкі літаратуры, а Рыгор Барадулін і Барыс Сачанка, не згадваючыся, так аднайменна назвалі свае ўспаміны. І гэта таксама пытанне без адказу: чаму Стральцоў, апублікаваўшы знакамітае “Смаленне вепрука”, нечакана адышоў ад прозы. «У 1973-м Стральцоў-празаік замаўчаў, – пісаў крытык Ціхан Чарнякевіч. – Аднак у кулуарах хадзілі чуткі, што рыхтуецца, пішацца нешта новае, была і назва – аповесць “Конь гуляў на волі”*. У часопісе “Маладосць” неаднаразова анансаваўся яе выхад. І неаднойчы пераносіўся. Рукапіс у рэдакцыю не паступаў» [2].

Такім чынам няздзейсненая задума стала загадкай Стральцова, які, напісаўшы эсэ “Загадка Багдановіча”, і сам зрабіўся загадкай. І нават час не ў стане зняць покрыва таямнічасці, хоць сёлета адзначаецца ўжо 85 гадоў з дня нараджэння Стральцова і ўжо 35 гадоў – без Стральцова. Сярод прадстаўнікоў славітага філалагічнага пакалення Міхась Стральцоў быў і застаецца адной з самых таямнічых фігур. “...Бог яму даў шмат, каб быць сапраўдным творцам, быць узораў і стаць легендай”, – пісала паэтка Данута Бічэль [3].

“БАГДАНОВІЧ НАШАГА ЧАСУ”

Загадкаваць Міхася Стральцова выяўлялася нават у лёсавых перакрываваннях з Максімам Багдановічам, чыю таямніцу ён імкнуўся разгадаць. І размова нават не пра згаданае эсэ, а пра той неверагодны факт, што Стральцоў, які і Багдановіч, пачынаў пісаць па-руску і доўга яшчэ не гаварыў па-беларуску. Яго аднакурснік Мікалай Гілевіч (які потым возьме псеўданім *Мікола Гіль*) згадваў пра першую размову з тады яшчэ абітурыентам Стральцовым:

– На экзамены прыехаў? – запытаўся Стральцоў. – А куда поступаеш?

* Хоць некаторыя даследчыкі падаюць аповесць, як “Конь гуляў на волі”, аднак удава Міхася Стральцова Алена Дзмітрыеўна кажа, што ў арыгінале назва адрознівалася адной літарай: “Конь гуляў на волі”. Гэтаксама назваў свае ўспаміны і Р. Барадулін (гл.: [1, с. 207]). Праўда, пасля яго смерці публікатары ўспамінаў выправілі “спрэчную” літару.

– На філфак, аддзяленне журналістыкі.
– Ну, даеш, старче! Так і я же на журфак!
– А ты адкуль прыехаў, што гэтак пытаешся?
– Со Славгорода Могилевской области.
– Дык а ў вас што, не па-беларуску вучылі?
– По-руски, старичок. Всё по-руски, – адказаў Стральцоў [4, с. 71].

Аднак у лёсу часам дзіўная іронія – пройдзе не так ужо шмат гадоў, і той, хто й размаўляць па-беларуску быў, здаецца, не здольны, не толькі стане выдатным знаўцам беларускай мовы, але з цягам часу апынецца ў адным шэрагу з беларускімі класікамі: Багдановічам, Купалам, Коласам, Броўкам, Куляшовым, Панчанкам, Танкам. “Без матчынай мовы не вартыя мы ні ўвагі сярод людзей, ні нават будучыні”, – гэтая фраза належыць ужо “позняму” Стральцову [5, с. 299].

“...Фігура гэта ўнікальная – і як лірык, і як празаік, і як крытык. Недарэмна ён пісаў пра загадку Багдановіча – Стральцоў і сам нейкім чынам як Багдановіч нашага часу”, – так гаварыў Рыгор Барадулін [6, с. 145], які хоць і быў на два гады старэйшы за Стральцова, але называў яго не толькі самым шчырым і задушэўным сябрам, але яшчэ і духоўным настаўнікам, і рэдактарам. І не дзіва, бо звычайна стральцоўскі дзень пачынаўся з тэлефоннага званка Барадуліна, які будзіў сябра а шостаў раніцы новым, уначы напісаным вершам. “Гэта быў мой самы шчыры і адзіны дарадца, якога я проста даводзіў чытаннем сваіх вершаў”, – пацвярджаў Рыгор Іванавіч [6, с. 144] і дадаваў, што Міхась Стральцоў быў у ягоных вачах узораў інтэлігентнасці і адукаванасці, і да таго ж – унікальнай начытанасці. І гэта таксама адна з ключавых характарыстык Міхася Стральцова – начытанасць.

Так, адзін з паэтаў згадваў, як стаў сведкам літаратурнага саборніцтва двух пісьменнікаў, што, арыентуючыся ў беларускай і сусветнай літаратурнай прасторы як рыба ў вадзе, не ведалі роўных сабе па адукаванасці. Саборніцтва ж заключалася ў наступным: спачатку адзін чытаў верш на памяць, а другі адгадваў аўтара, потым мяняліся ролямі... Каб можна было ўбачыць гэта на свае вочы! Бо саборнічалі не абы хто, а два роўнавялікія тытаны – Уладзімір Караткевіч і Міхась Стральцоў. І хоць Міхась Лявонавіч тым разам саступіў саперніку, але гэта быў ці не адзіны раз, калі ён прайграў. (Дый, калі па шчырасці, адбылося гэтаму таму, што, як пераказваў сведка, Караткевіч пачаў хітраваць – чытаў свае, а не чужыя вершы.)

“ДАЛЁКІ ДРУГ, Я ДАЛЬ ТВАЮ ЛЮБЛЮ...”

Аднак што любіў чытаць Стральцоў? Рыгор Барадулін згадваў, як яшчэ студэнтамі яны чыталі Афанасія Фета, абмяркоўваючы разам пры-

роду фетаўскага вобраза. З таго часу і ўрэзаліся ў памяць радкі:

*Не жизни жаль с томительным дыханьем.
Что жизнь и смерть? Но жаль того огня,
Что просиял над целым мирозданьем,
И в ночь идет и плачет, уходя.*

А яшчэ Стральцоў любіў Яўгенія Баратынскага, аўтара элегічнага “Признания”, якім гэтак захапляўся Пушкін:

*Не властны мы в самих себе
И, в молодые наши леты,
Даем поспешные обеты,
Смешные, может быть, всевидящей судьбе...*

Сябар студэнцкай пары Мікола Гіль успамінаў: «Нас уражвала ягоная начытанасць (ужо тады па памяці шмат чытаў Фета, Цютчава, Баратынскага, Пушкіна, Лермантава, Ясеніна, у той час як пра вершы першых трох, ды і апошняга, Ясеніна, мы, Мішавы равеснікі і аднакурснікі, мелі вельмі цьмянае ўяўленне, альбо нават і ніякага), мы з павагаю і ўвагаю ставіліся да ягонай сталай, мужчынскай разважлівасці, выхаванасці, акуратнасці, інтэлігентнасці. Гадамі ён быў роўны з намі, нават трошкі маладзейшы, аднак жа мы былі побач з ім самымі што ні ёсць жаўтароцікамі, “недорослямі» [4, с. 77].

“Далёкі друг, я даль тваю люблю, / далёкі друг, любі маю таксама”, – так падпісаў Стральцоў кнігу расійскаму крытыку Валянціну Аскоцкаму, з якім сябраваў. Ён сапраўды ведаў і любіў расійскую “даль”: Баратынскага, Лермантава, Фета, Цютчава, Ясеніна. Пра Пушкіна з Талстым пісаў: “Не бяруся сказаць, хто з іх – Пушкін з трывожлівай слодыччу верша ці Талстой з нечуванай нават для дзіцяці прастатой сваёй апавядальнай інтанацыі – прыходзіць раней,

але здаецца, што для цябе і аднаго дня не было, не пазначанага безумоўнай, прадвызначанай уладай слова і думкі яснапалянскага празарліўцы. Гэтая ўлада, вядома, ад той пары, калі ты, як ягоны Піліпка са школьнай чытанкі, вусцішна і забабонна даверыўся ўпершыню таямнічай уладзе навукі, што ўся для цябе засяродзілася ў таямніцы друкаванага слова” [7].

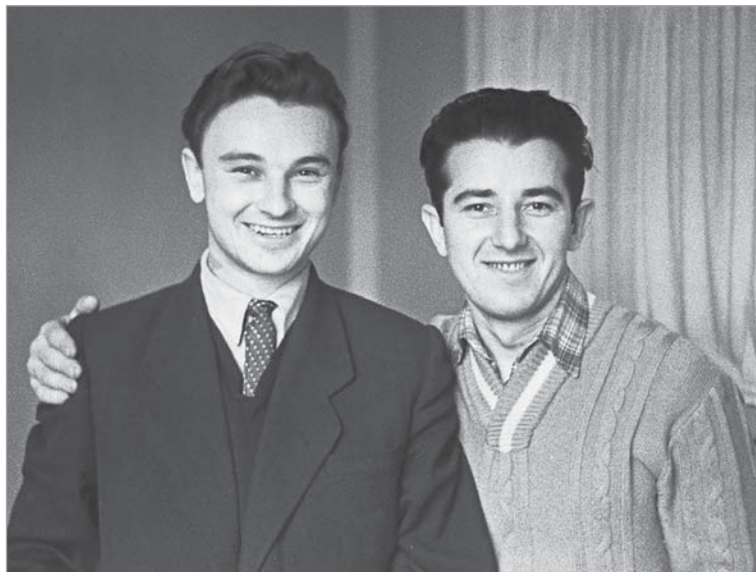
Такім чынам, названыя імёны – у ліку першых. Але хто яшчэ?

Сябры студэнцкай пары, згадваючы пісьменнікаў, якіх прагна чытала ў гады хрушчоўскай адлігі “філалагічнае пакаленне”, склалі даволі паважны спіс: Хэмінгуэй, Рэмарк, Олдынган, Дос-Пасас, Сент-Экзюперы, Сартр, Камю, Гамсун, Както, Дыкенс, Галсуорсі, Пруст, Кафка, Уайльд, Рамэн Ралан, Томас Ман, Ражэ Мартэн дзю Гар, Бернард Шоу. А яшчэ – Твардоўскі, Салжаніцын, Вазнясенскі, Еўтушэнка, Ахмадуліна і Бунін, якога толькі-толькі пачалі тады друкаваць. І хапалі, як гарачыя піражкі, польскую прэсу, пільнавалі “Иностранную литературу” і “Новый мир”...

Зрэшты, не адной толькі замежнай або расійскай “далью” жыло абпаленае вайной пакаленне Стральцова – яго вабілі і свае далягяды: студэнтамі яны «зачытваліся Максімам Багдановічам, адкрываючы сабе наноў гэтага “хрэстаматыйнага” паэта. Даведваліся пра тое, што ў беларускай культуры былі Браніслаў Тарашкевіч, Мікола Шчакаціхін, Мітрафан Доўнар-Запольскі, Браніслаў Эпімах-Шыпіла, Ядвігін Ш., Зоська Верас, Антон Луцкевіч, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік...» [8].

Дый пазней, у 1970–1980-я гг., яны па-ранейшаму чыталі, прычым усё так жа запоем. Стральцоў не мог абыходзіцца без кніг усё сваё не такое ўжо вялікае жыццё. Ён літаральна жыў кнігамі. Вядомая тэатразнаўца Таццяна Арлова, якая вучылася разам з ім на адным курсе, прыгадвала, што, калі ў Стральцова з’яўляліся грошы ад часопісных ганарараў, ён абавязкова ішоў дамоў праз кнігарні і ў выніку прыходзіў з пустым партаманетам, але затое з цэлым стосам кніг [9]...

Ім, дарагім сэрцу імёнам, ён потым прысвячаў эсэ: “Дудар беларускі” – пра Францішка Багушэвіча, “На пачатку ўсіх пачаткаў” – пра Янку Купалу, “З пляяды першых” – пра Змітрака Бядулю, “Чалавек з Малой Багацькаўкі” – пра Максіма Гарэцкага, “Шырокасць” – пра Кузьму Чорнага, “Воблік юны, бессмяротны” – пра Паўлюка Труса, “Разам з людзьмі” – пра Пімена Панчанку. Улюбёныя імё-

З Рыгорам Барадulinым. Фота У. Крука.

ны з'яўляліся ў эпіграфіках да вершаў (Пушкін і Цютчаў), у паэтычных прысвячэннях (Барадулін, Вялюгін, Кармазаў, Пысін) і рабіліся героямі яго паэзіі: “Міцкевіч на Беларусі”, “Купала” (“У Анны у Андрэеўны Ахматавай / Ёсць невялікі вершык...”), “Плач па Гарсія Лорку”.

“МНЕ БЕЗ ВАС НЕЛЬГА”

Так нярэдка бывае ў добрых паэтаў, так было і ў Стральцова: ён не меў звычкі падпісваць кнігі для сяброў і калег вершамі. Ва ўсялякім выпадку, вядомыя хіба толькі два яго вершаваныя інскрыпты – вышэйзгаданы аўтограф Валянціну Аскоцкаму і іншы, на кнізе “У полі зроку”: “Нікіцінай Ніне і Шкляравай Ніне сказаць я павінен, што ў тым я не вінен, калі прад паненкай упаў на каленкі. 19.11.77. М. Стральцоў”. Звычайна ж пісаў прозай: “Любаму Рыгору, паэту Барадуліну, земляку з удзячнасцю за пачуцці дружбы і еднасці – М. Стральцоў. 23.04.86”. А такім чынам падпісаў асобнік свайго “Блакітнага ветру” Генадзю Бураўкіну, з якім працаваў у штотыднёвіку “Літаратура і мастацтва”: «Дарагому Генку ад колішняга “лімаўскага старога” М. Стральцова. Памаліся, каб твай пакорны слуга меў магчымасць падпісаць табе не такую мізэрную, худасочную, як гэта, кніжку. 6.05.64 г.”.

Яны потым, вядома, былі не такія ўжо “мізэрныя” і “худасочныя”, яго кніжкі, якія Міхась Лявонавіч падпісваў усё гэтак жа праявічна, але паранейшаму не будзённа (“Над словам і над гукам, / Даўмеўшыся пары, / Спяраша на рукі хукай, / Пасля ужо твары” – парада, відаць, не толькі іншым, але і самому сабе): “Алесю Адамовічу з любоўю і дружбаю. М. Стральцоў. 16.10.73”; “Дарагім Варанецкім з надзеяй здабыць куточак у іхнім сэрцы – М. Стральцоў. 10.11.83” (акцёру Купалаўскага тэатра Фаму Варанецкаму); “Дарагому Карласу Шэрману, перакладчыку, сябру, мастаку паводле натуры – дынамічнай і артыстычнай – М. Стральцоў. 14.07.87. Дзень уззяцця Бастыліі”^{*}.

Зрэшты, дзеля чаго тут гэтыя “перазовы” дарчых аўтографаў з чужых бібліятэк? Па-першае, тут і асоба, і сардэчныя прыхільнасці Міхася Лявонавіча. Па-другое, усё гэта таксама “наводка”, чые кнігі павінны былі быць, не маглі не быць у стральцоўскай бібліятэцы: Адамовіча, Барадуліна, Бураўкіна, Шэрмана. А яшчэ, безумоўна, Янкі Брыля, якому Стральцоў прысвяціў эсэ пад красамоўнай назвай “Слова ўдзячнасці”, – Іван Антонавіч быў адным з тых двух сяброў, з кім Стральцоў захацеў развітацца ў свой апошні зямны дзень. “Мне без вас нельга”, – прашаптаў

З жонкай Аленай і дачкой Алесяй.
Дом творчэсці “Каралішчавічы”. 1978 г.

Міхась Лявонавіч схіленаму над ім старэйшаму сябру і літаратурнаму настаўніку...

Між іншым, ён невыпадкова назваў сябе ў адным з дарчых аўтографаў ці то жартам, ці то ўсур’ёз “на ½ праяік, на ½ крытык”^{**} – літаратурная крытыка сапраўды была адной з трох яго іпастасяў. Таму й падпісаў адну з кніг: “...ад аўтара, якога даўно ўжо неўзлюбіла проза, ашукала паэзія, але якому ўсё ж дала прытулак крытыка”^{***}. Таму і напісаў Рыгор Барадулін эпіграму на сябра:

За Гамера спрачалася сем гарадоў.
Тры секцыі
За Міхася Стральцова:
Празаік Стральцоў,
Лірык Стральцоў,
Крытык Стральцоў?
За вечнасцю слова! [1, с. 207].

Літаратурная крытыка сапраўды дала яму сталы прытулак, прычым яшчэ на самым пачатку творчага шляху – у яго бібліяграфіі значацца рэцэнзіі на кнігі У. Дубоўкі і С. Шушкевіча, Я. Брыля і А. Адамовіча, А. Васілевіч і А. Зарыцкага, В. Быкава і А. Карпюка, А. Лойкі і І. Наву-

^{*} Дарчыя надпісы М. Стральцова падаюцца паводле: [10, с. 325–327].

^{**} З дарчага надпісу Б. Сачанку ад 7 снежня 1965 г. [10, с. 325].

^{***} З дарчага надпісу Н. Шкляравай ад 3 лістапада 1978 г. [10, с. 327].

менкі, Н. Гілевіча і А. Вярцінскага, Р. Барадуліна і Г. Бураўкіна, В. Зуёнка і А. Грачанікава, Я. Сіпакова і У. Нядзведскага, А. Жука і А. Кудраўца. Спіс можна працягваць, а значыць, усе гэтыя аўтары не тое што маглі – павінны былі быць у ягонай хатняй бібліятэцы. Разам з кнігамі тых, каго перакладаў: Ч. Айтматава, Н. Гільена, Н. Думбадзэ, П. Неруды, Б. Пастарнака, А. Пушкіна, М. Слуцкіса, Я. Смелякова – спіс зноў можна доўжыць.

“МІШЭЛЮ ДЭ СТРАЛЬЦУ, ШАНОЎНАМУ СТРАЛЬЦОВУ...”

Дапытлівы чытач можа пацікавіцца: «Дык а што значыць: “павінны быць”, “не маглі не быць”? Хіба не захоўваліся гэтыя аўтары ў бібліятэцы Стральцова?» Які казала ўдава Міхася Стральцова Алена Дзмітрыеўна, калі патэлефанаваў ёй, страты хатняй бібліятэка панесла яшчэ пры жыцці гаспадара: першым разам гэта адбылося напрыканцы 1960-х, калі Міхася Лявонавіч, вымушаны расстацца з першай сям’ёй, сышоў з адным толькі чамаданчыкам. А калі пазней, ужо пасля ягонай смерці, Алена Дзмітрыеўна на доўгі час з’ехала з Беларусі і ў кватэры жылі чужыя людзі, да ранейшых кніжных страт дадаліся новыя. А ці збераглося штосьці?.. – Алена Дзмітрыеўна не ведала гэтага пэўна.

Зрэшты, два інскрыпты Рыгора Барадуліна ўдалося ўзнавіць амаль адразу:

*Мішэлю дэ Стральцу,
Шаноўнаму Стральцову,
Таемнасці лаўцу,
Ададзенаму слову,
Маэстру,
Майстру,
Мэтру –
Жадае кайстру ветру
Пад крылы цёткі Удачы
Адзін дзівак з Ушачы.*

*

*Ты – бог,
Ты – маг.
Ва ўсіх тамах
Тваіх,
Нібы ў святое крытце,
Размах
І думак-расамах
Аб сутнасць
Востраныя кіпці.*

Так напісаў Барадулін у сярэдзіне 1980-х адпаведна на перакладной кнізе “Кахаць – гэта значыць...” і на “Маўчанні перуна”. Аднак вядома гэта зусім не таму, што кнігі, схаваўшыся сярод іншых выданняў, цудам ацалелі ў каламуці часу. Не, не схаваліся і не ацалелі – дарчыя надпісы вядомыя з дзённіка Р. Барадуліна [5, с. 274, 278]. Гэта дзённік ацалеў, а не кнігі.

Але здараюцца ж часам цуды?..

ВЯРТАННЕ СТРАЛЬЦОВА

Прафесар Адам Мальдзіс пісаў, што слепа даявараць даведнікам не варта – лепш упэўніцца на ўласныя вочы. Ці не парадокс – прачытаць такое ў А. Мальдзіса, дзякуючы якому выйшаў грунтоўны 6-томны біябібліяграфічны даведнік пра беларускіх пісьменнікаў? Аднак сапраўды, уласны даследчыцкі досвед упарта падказвае, што ў падобных выпадках лепш пераканацца самому. Перамогі, як і паразы, павінны быць перажыты тым, хто шукае. Гэткім чынам я й апынуўся ў студзені 2022 г. у гасцінным доме Алены Дзмітрыеўны Стральцовай, у шматпавярховіку па вуліцы Прытыцкага, у той самай кватэры, дзе некалі жыў Міхася Стральцоў.

Хоць рэдкі госць, але я люблю быць у гэтым доме. Люблю за адкрыты і вясёлы нораў гаспадыні, за артыстычна апаваданыя ёю гісторыі (больш таленавітых апавадальнікаў я, здаецца, яшчэ не сустракаў і таму разумею шанюнага Анатоля Ільча Вярцінскага, які падпісаў сваю кнігу: “Заўсёды радуся сустрэчы з Вамі, Алена Дзмітрыеўна”^{*}). Люблю за гасцінасць, але галоўнае – за вернасць памяці Міхася Стральцова. І калі Алена Дзмітрыеўна ў той час, як мы гутарылі за кубачкам кавы, між іншым запыталася ў самой сябе, навошта вярнулася ў 2012-м з далёкага замежжа ў Беларусь, адказ знайшоўся сам сабой: з-за Стральцова.

Сапраўды, з яе вяртаннем вярнуўся і, здавалася, паўзабыты Міхася Стральцоў: гэта дзякуючы ў першую чаргу Алене Дзмітрыеўне выйшлі апошнім часам дзве кнігі Стральцова і пра Стральцова, і штогод уручаецца літаратурная прэмія ягонага імя, і кожнага разу ў яго дзень народзінаў Алена Дзмітрыеўна збірае за гасцінным сталом літаратараў, каб зноў і зноў успомніць Міхася Лявонавіча, дакладней – каб не забывалі...

Што ж датычыць кніг, то пасля ўсіх жыццёвых перыпетый іх засталася не так ужо шмат – кніжная шафа на тры паліцы ў гасцінным пакоі і дзве аналагічныя шафы ў іншым пакойчыку. Выданні, што былі набыты пераважна пасля смерці Стральцова, напрыклад Міхаіл Булгакаў, хоць Алена Дзмітрыеўна кажа, што Булгакаў у іх доме быў заўсёды, бо Міхася Лявонавіч вельмі любіў аўтара “Белай гварды”, “Тэатральнага рамана” і “Майстра і Маргарыты”. А яшчэ любіў Гумілёва, Мандэльштама, Ясеніна – усе гэтыя выданні стральцоўскіх часоў. Алена Дзмітрыеўна гаворыць, што нярэдка так бывала, што разам кнігі і куплялі. А здаралася, што набыва-

^{*} З дарчага надпісу ад 14 лютага 2020 г. на кнізе: **Вярцінскі, А.** Тым часам... : вершы, эсэ, публіцыстыка / А. Вярцінскі. – Мінск : Кнігазбор, 2020.

ла дачка Алеся, і Міхась Лявонавіч толькі здзіўляўся, як ёй, дзяўчынцы-падлетку, удалася без падказкі набыць менавіта тое, што яго цікавіла...

Са стральцоўскіх часоў тут і “Пан Тадэвуш” Адама Міцкевіча ў перакладзе Браніслава Тарашкевіча, і пара кніжачак Янкі Брыля, Збор твораў Алеся Адамовіча і казкі Оскара Уайльда па-беларуску і з ілюстрацыямі мастака Барыса Заборава, з якім сябраваў Стральцоў. А яшчэ Зборы твораў любімых Дастаеўскага, Чэхава і, канечне, Льва Талстога. І – Пушкіна, да якога Міхась Лявонавіч, хоць шмат ведаў на памяць, звяртаўся бясконца. Зрэшты, яно й бачна, што ў доме літаральна культ Аляксандра Сяргеевіча: столькі тут кніг Пушкіна і пра Пушкіна, уключаючы выданне крытычных артыкулаў 1937 г. у шэрай пацёртай вокладцы з ціснёнымі вензелямі і перакладное выданне 1949 г., што выйшла пад рэдакцыяй Я. Коласа, П. Броўкі, П. Глебкі, А. Куляшова і Я. Шарахоўскага.

Сярод кніжак звяртае на сябе ўвагу зборнік паэзіі “Крона” Сцяпана Гаўрусёва – ён са штэмпелем бібліятэкі Саюза пісьменнікаў БССР, а яшчэ двухтомнік Максіма Гарэцкага 1973 г. – мяркуючы па інвентарным нумары, ён таксама быў “пазычаны” Стральцовым у бібліятэцы. Або зборнік аўтабіяграфій беларускіх пісьменнікаў “Пра час і пра сябе”, дзе Міхасём Лявонавічам “птушкамі” адзначаны імёны Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна, В. Быкава, П. Галавача, М. Гарэцкага, С. Гаўрусёва, У. Караткевіча, Е. Лось, М. Лупсякова, Б. Сачанкі і П. Труса – амаль пра ўсіх ён так ці іначай пісаў. Ці кніга Любові Гарэлік “Аляксей Пысін: нарыс жыцця і творчасці” з дарчым аўтографам аўтаркі, відаць, Рыгору Барадуліну: “Рыгору Іванавічу – шчырае слова пра сябра па пяру і проста добрага чалавека з вялікай павагай і захапленнем чароўнай паэзіяй абодвух. *Л. Гарэлік. 4/X.1983 г.*”. Мабыць, кніга гэтая апынулася тут у той час, калі Стральцоў збіраўся напісаць пра А. Пысіна...

У яго была дзіўная звычка: ён мог чытаць некалькі кніг паралельна, складваючы іх раскрытымі проста на падлозе каля канапы, на якой бавіў час за чытаннем, прычым мог чытаць адначасна, скажам, Булгакава, Зошчанку і... Пастарнака, а на пытанне, чаму чытае тры кніжкі запар, адказваў: “Мне цікава”.

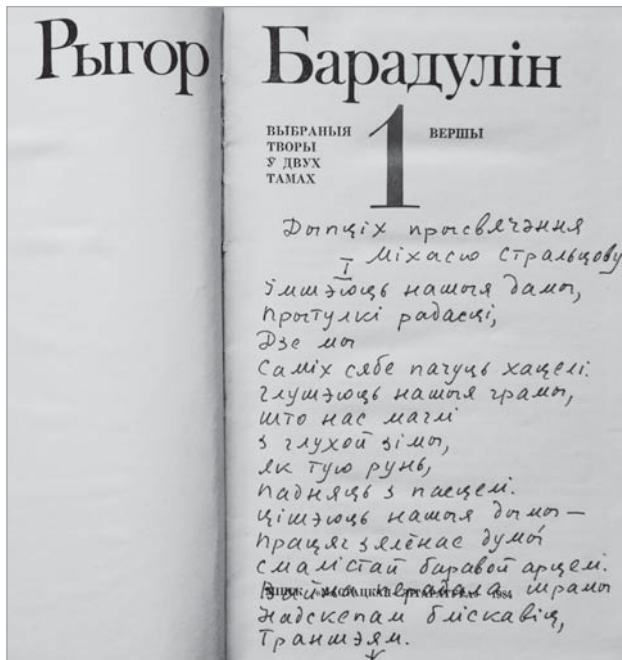
З Янкам Брылём (злева) і Міколам Аўрамчыкам. Дом літаратара. 1981 г.

“НА ДОБРУЮ ЗГАДКУ”

Яшчэ напярэдадні візіту я быў перакананы, што яны абавязкова адшукаюцца, кнігі з дарчымі аўтографамі, і сапраўды – адкрываю кнігу артыкулаў, эсэ і лірычных нататак Янкі Брыля “Трохі пра вечнае” (пра якую, між іншым, некалі пісаў Стральцоў), а там знаёмым почыркам: “Дарагому Міхасю на добрую згадку. *Янка Брыль. б.Х.78*”. Абсалютна ў духу Брыля – менавіта так лаканічна і стрымана й падпісаў Іван Антонавіч свае кнігі. Або кнігі Аляксея Зарыцкага з цёплым надпісамі: “Дарагім Лене і Міхасю Стральцовым, якіх з кожным годам люблю ўсё болей і болей, са шчырым пажаданнем трывалага шчасця. *10.11.1982. Аляксей Зарыцкі*”; “Міхасю Стральцову на трывалы працяг нашага старога сяброўства. *9.10.1986. Аляксей Зарыцкі*”. Ці добрае слова Івана Мележа на кнізе “Што ён за чалавек” яшчэ на пачатку творчага шляху: «Міхасю Стральцову – з верай у тваю добрую “зорку” ў літаратуры. *Іван Мележ. 3.12.61 г. Мінск*». А вось дарчы аўтограф яшчэ аднаго прадстаўніка “філалагічнага пакалення” – паэта і празаіка Янкі Сіпакова: “Дарагому Міхасю Стральцову – з даўняю і пастаяннаю любоўю, з павагаю, са шчырым захапленнем Тваёй творчасцю, і каб не забываўся, што ўсе мы, урэшце, з хат... Ад усяе шчырасці – Твой *Янка Сіпакоў. 20.IV.76*”. Прыпіска пра тое, “каб не забываўся...”, тлумачыцца, відаць, падназвай кнігі Я. Сіпакова “Крыло цішыні”: “кніга вёскі”.

І тут жа сярод гэтак любімых Стральцовым Хемінгуэя, Томаса Мана і Рэмарка кнігі з аўтографамі Янкі Казекі, Анатоля Кудраўца, Ніны Маеўскай, Анатоля Сабалеўскага, Валянціна Тараса. Разам з пажаданнем старэйшага калегі – літаратара надзвычай драматычнага лёсу: “Міхасю Стральцову – маладзейшаму ад старэйшага – каб ніколі не ржавела пяро! *Алесь Паль-*

Дарчы надпіс Р. Барадуліна.

чэўскі. 3.Х.1966 г. Мінск". І раптам неверагодная ўдача: адшукаліся кнігі, якія не маглі не знайсціся, і амаль усе з паэтычнымі прысвячэннямі:

Літэратурных огольцов
И всех мастей кретинов
На место ставит
Маг Стрельцов,
Мишель неукротимый!

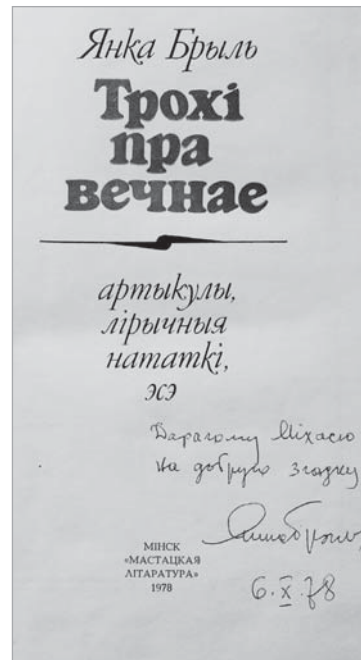
Мінск, 85 Рыгор Барадулін
Р. С. См. стр. 53!*

*

Такі яму ўжо
выпаў вырак:
Над словам
разбівацца ўшчэнт.
Міхась Стральцоў
і ў прозе – лірык,
І ў лірыцы –
інтэлігент!
З паклонам –
да долу –
Рыгор
Мінск, 83.

Гэта, відаць, водгалас даўніх спрэчак двух сяброў, чаму докажам надпіс на кнізе "Жыццё ў слове": «Дарагому майму Рыгору. Прачытай, стары, і рашы, колькі не хапае да інтэлігента на-

* У дзённікавай публікацыі гэтага верша [5, с. 223] замест "кретинов" напісана: "критиков", але ў арыгінале выразна чытаецца "н", да таго ж відавочна, што "критиков" – не ў рыфму (праўда, у Барадуліна памылка: "критинов"). Што ж датычыць прыпіскі: "См. стр. 53!", то на гэтай старонцы знаходзіцца прысвечаны М. Стральцову верш "Лодкі".

Дарчы надпіс Я. Брыля.

паўінтэлігенту з чацвярцінкай. Гэта афарызм пра мяне прыдумаў не [ты]**. Але якая розніца! 11.12.65. М. Стральцоў".

А вось яшчэ адно паэтычнае прысвячэнне – на першай кнізе Выбраных твораў у 2 тамах, дзе на форзацы фотаздымак Барадуліна-студэнта з мамай Акулінай Андрэеўнай і подпісам ад рукі ўнізе: "Адзіны дружа Міхась – дзякуй! Рыгор" – і далей верш, уласнаручна напісаны Барадуліным, ён папярэднічае ўступнаму слову Міхася Стральцова "Ад маладзіка да поўні":

Дыпціх прысвечэння
Міхасю Стральцову

I

Імшэюць нашыя дамы,
Прытулкі радасці,
Дзе мы
Саміх сябе пачуць хацелі.
Глушэюць нашыя грамы,
Што нас маглі
З глухой зімы,
Як тую рунь,
Падняць з пасцелі.
Цішэюць нашыя дымы –
Працяг зялёнае думы'
Смалістай баравой арцелі.

Вайна перадала шрамы
Надскепам бліскавіц,
Траншэям.
Не верыцца, што гэта мы
Імшэем,
Глушэем,
Цішэем.

** У першапублікацыі дарчага надпісу [10, с. 325] тут, відаць, прапушчана слова "ты".

На жаль, 2-і том, дзе павінна была быць другая частка “Дыпціха прысвячэння”, не адшукаўся. Зыходзячы з даты выхаду двухтомніка, верш гіпатэтычна магчыма датаваць 1984 г. (між іншым, у кнізе “Маўчанне перуна”, дзе ці не ўпершыню ён быў апублікаваны, прысвячэнне прыхаванае: “Міхасю С.” [11], відаць, таму, што па суседстве ідзе верш пад назваю “Міхасю Стральцову”).

Нарэшце, яшчэ адзін дарчы надпіс, на кнізе “Аратай, які пасвіць аблогі”, але гэтым разам праявілі самотны. Яно й зразумела: датуецца ён 1996 г., ужо амаль дзесяць гадоў без Стральцова...

“Шаноўнай спадарыні Алене Дз. Стральцовай, якая берагла пры жыцці сябра майго зала-тога Міхася, а цяпер беражэ памяць пра яго – дзякуй,
зямны паклон!

Рыгор Барадулін

18 студзеня, 96

P. S.

Тут ёсць слова пра незабыўнага. Гл. стар. 207–212!”

На ўказаных старонках эсэ-ўспамін пра Стральцова “Конь гуляў па волі...”

А вось ужо іншы дарчы надпіс:

«У ёй ён больш чым сам».

Алене Дзмітрыеўне Стральцовай, прысвечанай у знак МС, – у невядомы змест.

12.11.17

Алесь Разанаў.

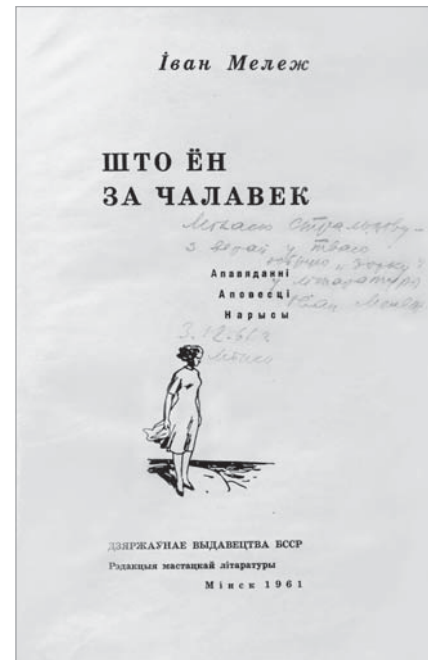
“Невядомы змест” – гэта, мусіць, перазовы з назвай кнігі А. Разанава “Невядомая велічыня”.

“...І ВАБІЦЬ СВАЁЙ ЗАГАДКАЙ”

Такім чынам, хоць паўтара дзясятка стральцоўскіх кніжак, але знайсці ўсё ж удалося. А дзе шукаць астатнія? Ці ёсць прывідная надзея ўбачыць іх? Або гэта застанеца працягам загадкі, імя якой *Міхась Стральцоў*?

Тут міжволі сам сабой успамінаецца заселы стрэмкай у падсвядомасці таямнічы фінал “Загадкі Багдановіча”: “Паглядзіце лепш наўкол сябе: красуе жыта, і красуюць у ім васількі. Віруе жыццё, і нараджаецца ў ім прыгажосць. Жыве паэзія. І вечна свеціць нам і вабіць сваёй загадкай” [12]. Сугучна гэтаму падпісаў Міхась Лявонавіч і асобнік свайго эсэ пра Багдановіча аднаму з сяброў: “...думаючы пра тое, што ў жыцці і ў творчасці павінны быць загадкі. Каб іх не было, іх трэба было б выдумаць. Дружба – загадка і таямніца. Яна і жывіцца загадкай”*.

* З дарчага надпісу М. Гілю ад 12 чэрвеня 1970 г. [10, с. 326].

Дарчы надпіс
І. Мележа.

Мусіць, гэта і будзе адказам самога Міхася Стральцова на нашае пытанне: у жыцці і ў творчасці могуць быць, павінны быць загадкі. Калі б іх не было – іх трэба было б выдумаць. Бо ў тым ліку таямніцамі жывіцца памяць пра тых, каго няма разам з намі.

Спіс літаратуры

1. Барадулін, Р. Аратай, які пасвіць аблогі: сяброўскае слова, эсэ і некананізаваныя ўспаміны / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1995.
2. Чарнякевіч, Ц. “Журба і пасміханне павінны быць у гэтым...” / Ц. Чарнякевіч // Выгнаны патрыцый: кніга пра Міхася Стральцова. – Мінск, 2017. – С. 308–309.
3. Бічэль, Д. Легенда Стральцова / Д. Бічэль // Выгнаны патрыцый: кніга пра Міхася Стральцова. – Мінск, 2017. – С. 108.
4. Гіль, М. Мой сябра Міша Стральцоў / М. Гіль // Выгнаны патрыцый: кніга пра Міхася Стральцова. – Мінск, 2017. – С. 71.
5. Барадулін, Р. Дзённікі і запісы. Вып. 4. 1983–1988 / Р. Барадулін; укл., прадм. Н. Давыдзенка. – Мінск: Кнігазбор, 2017. – С. 299.
6. Шапран, С. Тры мяхі дзядзькі Рыгора, альбо Самнасам з Барадуліным / С. Шапран. – Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў, 2012. – С. 145.
7. Стральцоў, М. Мужнасць да канца / М. Стральцоў // Выбранае: проза, паэзія, эсэ / [прадм. А. Адамовіча]. – Мінск: Маст. літ. – С. 523.
8. Сямёнава, А. “Раніца яснага мая...” / А. Сямёнава // Выгнаны патрыцый: кніга пра Міхася Стральцова. – Мінск, 2017. – С. 17.
9. Арлова, Т. Грустныя улыбки XX века / Т. Арлова // Выгнаны патрыцый: кніга пра Міхася Стральцова. – Мінск, 2017. – С. 29–30.
10. Выгнаны патрыцый: кніга пра Міхася Стральцова / уклад., прадм., камент. М. Скоблы. – Мінск, 2017.
11. Барадулін, Р. Маўчанне перуна / Р. Барадулін – Мінск: Маст. літ., 1986. – С. 153.
12. Стральцоў, М. Перад дарогай: апавяданні, аповесці / М. Стральцоў. – Мінск: Юнацтва, 1994. – С. 267.

